

- laitos,
 — yhteiskuntaa palveleva, kielenkäytön kehitykseen vaikuttava valtakunnallinen asiantuntijalaitos,
 — kansallinen ja kansainvälinen yhdistys suomen kielen ja sen sukukielen tutkimuksen alalla. ■

PAULI SAUKKONEN
*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
 Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
 Sähköposti: Pauli.Saukkonen@domlang.fi*

Vir. 100:3, 1996

KOMMENTTEJA KOTIMAISTEN KIELTEN TUTKIMUSKESKUKSEN TUTKIMUSPOLIITTISEEN OHJELMAAN

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (KKTK) 20-vuotisseminaarissa 29.2.1996 minulle oli annettu tehtäväksi kommentoida keskuksen uutta tutkimuspoliittista ohjelmaa (KKTKTPO 1995) lähinnä yleislingvistiikan näkökulmasta. Vapaasti esittämässäni puheenvuorossa toin esille useimmat seuraavista näkökohdista. Tässä kirjallisessa versiossa on mukana muutamia uusiakin.

Kysymyksessä on varsin merkittävä asiakirja, onhan KKTK maan ylivoimaisesti suurin kielitieteellinen (ja ylipäättään suurin humanistinen) laitos. Henkilötyövuosien määrä oli vuonna 1995 melkein sata (KKTKTPO 1995: 8), suurin piirtein yhtä monta kuin maan kaikissa kahdeksassa yliopistollisessa suomen kielen laitoksessa samaan aikaan oli yhteensä (Anttila, Lehiste ja Wande 1996: 69). Dokumentin antama yleisvaikutelma on myönteinen, ohjelma on melkein kauttaaltaan ajan tasalla ja

perustuu monipuoliseen harkintaan, johon tutkimuskeskuksen koko henkilökunta on voinut osallistua.

KURKISTUS TUTKIMUSPOLIITTIKAN HISTORIAAN

Kurkistus historiaan paljastaa, ettei KKTK:n eikä myöskään maamme kotimaisten kielten yliopistolaitosten tutkimusprofiilista ja -politiikasta ole aiemmin ainaakaan julkisesti kovinkaan paljon keskusteltu. Tähän liittyviä aiheita on toki sivuttu mm. eräissä pääkirjoituksissa sekä vuosikokous-, virkaanastujais- tai vastaavissa esitelmissä (esim. Hakulinen 1946, Virtaranta 1959, Ikola 1967). F. Karlsson (1975) sivusi tämänkaltaisiakin kysymyksiä, mutta ei inspiroinut laajempaan keskusteluun (vrt. kuitenkin Tuomi 1975).

KKTK:n keskeisten hankkeiden eli

yleiskie
 kirjakie
 tunnetus
 Sanakirj
 malaisen
 lemusten
 1897), s
 melkein
 ko Korh
 kehitystä
 »
 envis
 ing n
 day h
 consi
 both n
 small
 guisti
 139.)
 Sanakirja
 keelle mo
 mien jälke
 vannut su
 ta. 1910-j
 kein enem
 kuin siitä,
 sanakirja t
 tällä piti 19
 hemmin (S
 1960-l
 sesti vilka
 johtama T
 saatiokomi
 tusta valtio
 laitoksen j
 vielä ehdot
 sen laitokse
 keä vaihe o
 tämisohjelm
 tyminen vu
 liittisesti m
 luonnehdita
 jälkeen mm.
 nistiikan, fe
 kaikkia kes

yleiskielen, suomen murteiden ja vanhan kirjakielen sanakirjojen syntyisanat lausui tunnetusti Setälä kuuluisassa »Suomalaisen Sanakirjatyön ohjelmassaan», joka on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Keskustelemusten 18.2.1896 4. §:n liitteenä (Setälä 1897), siis 20-vuotisseminaarista laskien melkein päivälleen 100 vuotta sitten. Mikko Korhonen on luonnehtinut senjälkeistä kehitystä lyhyesti näin:

»Setälä himself could hardly have envisaged the immense and far-reaching nature of the project which to this day has bound, for over ninety years, a considerable part of the resources — both material and in personnel — that a small country could set aside for linguistic research.» (Korhonen 1987: 139.)

Sanakirjahankkeet lähtivät vähitellen liikkeelle moninaisten värikkäiden tapahtumien jälkeen, joita Häkkinen (1993) on kuvannut suomen murteiden sanakirjan osalta. 1910- ja 1920-luvuilla keskusteltiin melkein enemmän siitä, kenen pitäisi tehdä, kuin siitä, mitä pitäisi tehdä. Etymologinen sanakirja tuli esille esitelmässä, jonka Setälä piti 1924 mutta joka julkaistiin myöhemmin (Setälä 1929).

1960-luvun alkupuoli oli tiedepoliittisesti vilkasta aikaa. Edwin Linkomiehen johtama Tieteellisen tutkimuksen organisaatiokomitea pyysi Martti Rapolalta ehdotusta valtion suomalais-ugrilaisen tutkimuslaitoksen järjestelyistä. Rapola (1960) ei vielä ehdottanut nykyisen KKTK:n laajuisen laitoksen muodostamista. Seuraava tärkeä vaihe oli *Kansallisten tieteiden kehittämissohjelman* (KehOhj 1966–1980) ilmestyminen vuonna 1965. Tässä tutkimuspoliittisesti mielenkiintoisessa asiakirjassa luonnehditaan perusteellisen selvitystyön jälkeen mm. kansallisten kielitieteiden (fennistiikan, fennougristiikan ja nordistiikan) kaikkia keskeisiä tutkimushankkeita kau-

delle 1966–1980. Melkein kaikki hankkeet liittyvät jo kauan vallinneisiin tutkimusperinteisiin; keskeisin taustatekijä on Setälän sanakirjaohjelma ja siihen läheisesti liittyvä dialektologia. Mietinnöstä saa etsimällä etsiä merkkejä siitä, että kielitieteen kansainvälinen kehitys olisi koettu mitenkään relevantiksi esim. siten, että se olisi vaikuttanut esitettävien hankkeiden teoreettiseen taustaan tai toteutukseen. Tämä havainto on mielenkiintoinen siksi, että heti vuoden 1965 jälkeen alkoi Suomenkin kielitieteen ripeä kansainvälistyminen — tekisi melkein mieli sanoa *Kansallisten tieteiden kehittämissohjelmasta* huolimatta (tarkemmin Hovdhaugen, Henriksen, Karlsson ja Sigurd 1997, luku 6).

1960-luvun loppuun memessä ajatus valtion tutkimuslaitoksen muodostamisesta oli kuitenkin kypsytynyt (Jussila 1976: 74). Opetusministeriö pyysi Matti Sadeniemeä laatimaan lausunnon, jossa selvitetäisiin KKTK:n nykyisten osien edeltäjien toiminnan, rahoituksen ja organisaation yhteisjärjestelyjä. Tämän jälkeen istui vielä kaksi komiteaa, valtioneuvoston vuonna 1970 asettama Kotimaisten kielten tutkimuslaitoskomitea (vrt. KomMiet 1970) sekä opetusministeriön vuonna 1974 asettama Kotimaisten kielten tutkimuslaitostyöryhmä (vrt. KKTLTM 1974).

Kaikille näille mietinnöille yhteistä on se, että (toimeksiantojen mukaisesti) keskitytään organisatoristen ja taloudellisen ratkaisujen hiomiseen. Substanssikysymyksistä ei käyty mitään näkyvää periaatekeskustelua, vaan motivaation lähtökohtana pidettiin lähinnä vuoden 1965 kehittämissohjelmaa.

Esko Koivusalo on kuvannut taustoja näin:

»Miksi valtioneuvosto asetti 22.4.1970 komitean, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus kotimaisten kielten tutkimukseen liittyvien hankkeiden yhdistämisestä

tutkimuskeskukseksi? Selitykseksi ei riitä se, että ajatus oli ilmassa ja että Martti Rapola oli jo 1960 *Virittäjässä* ehdottanut »suomalais-ugrilaisen tutkimuslaitoksen» perustamista. Mikä sai poliittisen tahdon liikkeelle?

Yksi selitys on se, että kansallisten tieteiden nousukauden vahvat hahmot — **Martti Rapola, Lauri Hakulinen, Kustaa Vilkuna, Lauri Posti** — olivat jättämässä kentän seuraavalle sukupolvelle. He panivat liikkeelle voimat varmistukseen tulevaisuuden oman aikakautensa hankkeille, jotka olivat vielä pahasti kesken. Suurusuuntaisin oli Suomen murteiden sanakirja, Sanakirjasäätiön päätehtävä.» (Koivusalo 1996: 6.) 1970-luvun jälkeenkään ei KKTK:n toimialalla ole käyty perusteellisempia julkisia keskusteluja tutkimuspoliittisista valinnoista. Olen viipynyt näinkin pitkään taustoisesta, jotta osattaisiin antaa oikea arvo nyt tehdyille avaukselle: KKTK on varovasti ryhtynyt hahmottamaan post-setäläistä tulevaisuutta. Innovaation arvoa ei tee tyhjäksi se, että aktiivinen liikkeelle paneva voima lienee (jälleen kerran) ollut opetusministeriö. Ministeriön kanssa solmittu tulossopimushan edellytti uutta tutkimuspoliittista ohjelmaa.

»UUDET» KOTIMAISET KIELET

Maamme kielitilanteen kannalta arvokas KKTK:n työohjelman laajennus on viittomakielen ja romanin entistä näkyvämpi mukanaolo kotimaisina kielinä, joita pitää tutkia ja huoltaa (melkein) siinä missä suomea, ruotsia ja saameakin. Toistakymmentä vuotta on useilla foorumeilla tehty työtä sen hyväksi, että viittomakieli tunnustettaisiin virallisesti kotimaiseksi kieleksi (tai sen veroiseksi) ainakin KKTK:ta koskevassa lainsäädännössä. On todella merkittävä kielipoliittinen askel eteenpäin, että näin nyt on

tapahtunut lakia ja kohta myös asetusta myöten.

Tämäntyyppistä ansiokasta kielipoliittista aktiivisuutta soisi KKTK:n harrastavan tulevaisuudessa entistäkin aktiivisemmin. Ajattelen erityisesti maamme uusia vähemmistökieliä, joita monipuolistuvan maahanmuuton takia pikku hiljaa tulee yhä lisää. Tilastokeskuksen 5.4.1995 päivätyn tilaston mukaan Suomessa asui eri kieliä puhuvia mm. seuraavasti: venäjänkielisiä 13 728, vironkielisiä 8 157, englanninkielisiä 5 009, somalinkielisiä 3 566, vietnaminkielisiä 2 657, saksankielisiä 2 567, arabiankielisiä 2 531, kiinankielisiä 2 020, albaniankielisiä 1 896 jne. Uudentyyppinen tilanne on siis jo syntynyt, vaikka puhujien lukumäärät toki ovat pieniä verrattuina melkein kaikkien muiden Euroopan maiden vastaviin.

Joka tapauksessa maamme kielentutkijayhteisön on edelleen tunnettava vastuunsa Suomen vähemmistökielistäkin. Valistunutta kielipoliittista, sosiolingvististä, monikielisyttä ymmärtävää, kielipedagogista ym. otetta tarvitaan jatkuvasti, ja KKTK on tähänastistenkin näyttöjensä perusteella sopivin lingvistinen organisaatio ajamaan näitä asioita käytännössä. Onhan KKTK:lla vanhastaan melkoinen kokemus vähemmistökielten problematiikasta, koska Venäjällä puhuttavat uralilaiset kielet muodostavat merkittävän lohkon KKTK:n työssä.

KIELENHUOLLON TEORIAN JA EMPIRIAN TARVE

Kielenhuolto on vanhastaan KKTK:n keskeisimpiä työalucita, ja tällä alueella keskus välittömimmin kohtaa suuren yleisön. Kielenhuollon osuus suomen kehittymisessä täysimittaiseksi kulttuurikieleksi on ollut ratkaisevan tärkeä monen vuosikymmenen ajan. Toisaalta se on joskus syyllystynyt ylilyönteihinkin, niin virallisessa muo-

dossaan (suomen kielen lautakunta ja sen edeltäjät) kuin epävirallisestikin harjoitetuna (esim. kielioppaissa, joista tunnetuimmat ovat E. A. Saarimaan, O. Ikolan ja T. Itkosen). Esimerkkejä ylilyönneistä ovat antaneet mm. Leino (1989), Larjavaara (1992) ja G. Karlsson (1995).

Koivusalo (1990) osoittaa, että kielenhuollon alueella on tehty jonkin verran tutkimusta. Ilmeistä on kuitenkin, että sitä täytyy tehdä huomattavasti tähänastista enemmän. KKTKTPO:ssa kielenkäytön tutkimus ja kielenhuolto nostetaan yhdeksi painoalaksi, mikä on hyvin tervetullutta. Aiheeseen liittyy runsaasti yleisteoreettisia aspekteja, joita ei tulevassa työssä voi sivuuttaa: Mitä (kielen) normit ovat? Miten ne tiedetään? Kuinka selvärajaisia ne ovat? Kuinka paljon puhutun ja kirjoitetun kielen normit eroavat toisistaan? Mitkä ovat luonnollisten ja keinotekoisien normien erot? Milloin norminvastainen rikkomus ylittää sietokynnyksen? Miten normatiivisuus suhtautuu kielen kaikenlaiseen vaihteluun? Miten »virheen» käsite suhtautuu kielen muuttumiseen? Miten kouluopetuksessa tulisi suhtautua kielirikkeisiin? Ilmiselvästi kielenhuollon teoreettisissa perusteissa riittää tutkittavaa. Toinen aspekti on se, että syvempi teoreettinen ymmärrys kielen normeista on pakko kytkeä monipuolisten ja laajojen korpusten (niin kirjoitettujen kuin puhuttujenkin) analyysiin. Tarvitaan siis myös uudenlaista systemaattista korpuspohjaa kielenhuoltotyön avuksi.

TEKSTIKORPUKSET JA ATK

KKTK tiedostaa suurten tekstikorpusten tarpeen ja ilmoittaa ryhtyvänsä perustamaan laajoja nykykielen korpuksia (tämä työ käynnistyi yhdeltä osaltaan vuonna 1995 yhteistyössä Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen kanssa). Tämä on erittäin kiireellinen tehtävä. Itse asiassa

KKTK:lle ehdotettiin ensimmäisen kerran atk-muotoisen »Suomen kielen tekstipankin» perustamista jo vuonna 1983, mutta ehdotus ei toteutunut. Vuonna 1996 Suomi on kehitysmaa laajojen konelukuisten korpusten kannalta. Yhtenä osoituksena tästä on se, että kun »European Corpus Initiative»-hankkeen ensimmäinen monikielinen laajoja tekstikorpuksia sisältävä CD-ROM-levyke tuli yleiseen jakeluun vuonna 1993, suomi oli ainoa merkittävä läntisen Euroopan kulttuurikieli, joka ei ollut mukana. Tämä kertoo paljon suomenkielisten konelukuisten korpusten tilanteesta. Pahasti liioittelematta voidaan sanoa, että varhemin tehtyjen tutkimuspoliittisten valintojen seurauksena Suomella on nyt Euroopan laajimmat kielenauhoite- ja murreosanakoelmat, mutta Euroopan suppeimmat konelukuiset tekstikorpukset.

Tekstikorpukset eivät ole ainoa alue, jolla atk:n merkitys nykylingvistiikassa on korvaamaton. KKTK:lla on paljon kokemusta atk:n käytöstä, jota menestyksellisesti sovellettiin jo Tuomen (1972) käänteisanakirjaa koostettaessa. Atk:n merkitys tunnustetaan myös uudessa tutkimuspoliittisessa ohjelmassa, mutta sen kehittämistä ei ole nostettu painoalaksi kaudelle 1996–2005. Kansainvälinen kehitys »tietokoneleksikografian» (*computational lexicography*) piirissä on kuitenkin viime vuosina ollut erittäin nopeaa, ja tuntuu siltä, että KKTK:n pitäisi panostaa entistä enemmän tämän alan kehityksen seuraamiseen ja aktiiviseen kehittämiseen. Leksikografia on tutkimuskeskuksen laajin työkenttä, ja siksi tuntuisi luontevalta, että leksikografian teoria ja teknologia olisivat tutkimuskeskuksen selkeitä painoaloja.

KANSAINVÄLINEN YHTEISTYÖ

KKTK:lla on vanhastaan monia arvokkaita yhteistyösuhteita erityisesti Pohjoismai-

hin, Viroon, Venäjään ja Unkariin, lähinnä fennougristiikan ja kielenhuoltoyhteistyön puitteissa. Toisaalta yhteydet läntisen Euroopan johtaviin leksikografisiin ja korpus-työtä tekeviin keskuksiin eivät nykyisellään tunnu riittävilä. Tarkoitin esimerkiksi Saksan Mannheimia (Institut für deutsche Sprache), Hollannin Leideniä (Instituut voor Nederlandse Lexicologie) tai Englannin Birminghamia (COBUILD). KKTK voisi lisäksi nykyistä aktiivisemmin toimia leksikografian kansainvälisessä yhteistyössä mm. EURALEXin puitteissa ja hakeutua myös EU-rahoituksen kilpakeitille. KKTK:illa on luonnostaan merkittävästi tarjottavaa tällaiseen kansainväliseen yhteistyöhön.

TEORIA JA SOVELLUS

KKTK:n perustamisen jälkeen Esko Koivusalo (1976: 4) totesi tutkimuskeskuksen olevan »— ensisijaisesti soveltavan tutkimuksen laitos». Tällaista tutkimusta KKTK:ssa on voittopuolisesti tehtykin, ja sellaisena keskuksen profiili on laajalti mielletty viime aikoihin asti. Tutkimuspoliittisessa ohjelmassa on aistivinaan profiiliin nostoa teoreettisempaan suuntaan. Tämä on paljolti tervetullutta: se motivoi henkilökuntaa, helpottaa kansainvälisen kehityksen seuraamista, vaikuttaa työn laatuun jne. Joitain uhkakuviakin voi nähdä, jos KKTK kehityy liikaa yliopistolaitosten tapaiseksi. Kun KKTK esim. haluaa tutkia uralilaisia kieliä »erityisesti suomen kielen alkuperän kannalta ja yleiskielitieteellisestä näkökulmasta» (KKTKTPO 1995: 18, mitä sinänsä mitä lämpimimmin kannatan), ollaan jo lähellä yliopistollisia kysymyksenasetteluja. Silloin voi jonkun rationalisoijan mieleen hiipiä kysymys, tarvitaanko samassa kaupungissa kahta kovin samanlaista laitosta, paljolti identtisine rinnakkaisine kirjastoineen jne. Yleisesti on tiedossa, että Hel-

singin yliopiston maineikkaaseen suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin virkaan on jo kohdistettu määrääkaikais-tamissuunnitelmia.

Profilointi- ja yhteistyökysymyksiin täytyy toisin sanoen kiinnittää runsaasti huomiota, ja niin ohjelmassa ilmoitetaan-kin haluttavan tehdä.

SANAKIRJOJEN MARKKINOINTI

Lopuksi pieni mutta sitäkin tärkeämpi huomautus. Yksi KKTK:n suurtoista, *Suomen kielen perussanakirja*, valmistui vuonna 1994. Miksei teosta markkinoida (eikä hinnoitella!) kunnolla? Perussanakirja ei ole levinnyt suuren yleisön tietoisuuteen ollenkaan, ja tiedän monia Helsingin yliopiston professoreitakin, jotka eivät ole selvillä tämän merkkiteoksen valmistumisesta. KKTK:n pitäisi ilmeisesti kiinnittää enemmän huomiota kustannussopimustensa neuvottelemiseen, jotta valmistuneen työn hedelmät todella tavoittaisivat käyttäjät tarkoitettulla tavalla. Se on paitsi tutkimuskeskuksen myös koko Suomen kansan etu. ■

FRED KARLSSON

Yleisen kielitieteen laitos, PL 4,

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *fkarlsson@ling.helsinki.fi*

LÄHTEET

ANTTILA, RAIMO – LEHISTE, ILSE – WANDE, ERLING 1996: Fennistic research in Finland at the beginning of the nineties. A report submitted to the Academy of Finland. Publications of the Academy of Finland 3/96. Edita, Helsinki.

HAKULINEN, LAURI 1946: Kielentutkimuk-

- semme tulevia tehtäviä. – *Virittäjä* 50 s. 340–345.
- HOVDHAUGEN, EVEN – HENRIKSEN, CAROL – KARLSSON, FRED – SIGURD, BENGT 1997: *The history of linguistics in the Nordic countries*. Novus, Trondheim.
- HÄKKINEN, KAISA 1993: *Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa*. – Heikki Ylikangas (toim.), *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede* s. 18–45. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1967: *Kansallisten tieteiden lähiajan tavoitteista*. – *Sananjalka* 9 s. 266–269.
- JUSSILA, RAIMO 1976: *Uutta järjestysmuotoa etsimässä*. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 71–76. *Suomi* 121:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1975: *Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjauvaikutuksesta*. – *Virittäjä* 79 s. 179–193.
- KARLSSON, GÖRAN 1995: *Suomen kielen tavan adessiivi*. *Suomi* 178. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KehOhj 1966–1980 = *Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma 1966–80*. *Suomi* 112:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KKTKTPO 1995 = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkimuspoliittinen ohjelma*.
- KKTLTM 1974 = *Kotimaisten kielten tutkimuslaitostyöryhmän mietintö*. Helsinki.
- KOIVUSALO, ESKO 1976: *Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*. – *Seulaset* 2 s. 1–6.
- 1990: *Isot ja pienet asiat kielenhuollossa*. – *Virittäjä* 94 s. 117–121.
- 1996: *Tutkimuskeskuksen synnyttävät tuskat*. – *Hiidenkivi* 1/96 s. 6.
- KomMiet 1970 = *Kotimaisten kielten tutkimuslaitoskomitean mietintö*. Komiteamietintö 1970: B 113. Helsinki.
- KORHONEN, MIKKO 1987: *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918. The history of learning and science in Finland*. 11. *Societas Scientiarum Fennica*, Helsinki.
- LARJAVAARA, MATTI 1992: *Etteikö kelpaa?* – *Virittäjä* 96 s. 119–122.
- LEINO, PENTTI 1989: *Kirjakieli: puutarha vai kansallispuisto?* – *Virittäjä* 93 s. 554–571.
- RAPOLA, MARTTI 1960: *Suomalais-ugrilaisien kielten tutkimuslaitos ja sanakirjatyöt*. – *Virittäjä* 64 s. 120–130.
- SETÄLÄ, E. N. 1897: *Suomalaisen sanakirjatyön ohjelmasta*. *Suomi* 3:13. *Keskustelemluksia 1895–96* (12.2.1896) s. 89–96. *Keskustelemluksia 1896–97* s. 29–30.
- 1929: *Suomen kielen etymologinen sanakirja ja »Etymologicum Magnum Fenno-Ugricum»*. – *Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja* 43 s. 133–142.
- TUOMI, TUOMO 1972: *Suomen kielen käänteissanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimuksia 274. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1975: *Lähdekritiikki ja arkistoaines*. – *Virittäjä* 79 s. 193–195.
- VIRTARANTA, PERTTI 1959: *Suomen kielen tutkimuksen näköaloja*. – *Virittäjä* 63 s. 441–449.